

Elnarə AKİMOVA

filologiya elmləri doktoru

Qarabağ müharibəsinin ədəbiyyatımızda ilk epik panoramli əksi – Sabir Əhmədli romanları

Sabir Əhmədli 980-ci illərin sonundan başlayaraq, Qarabağ acısını, xalqımızın üzləşdiyi bəlaları nəsrə gətirən və bunu epik panoram təsvirləri ilə canlandıran nadir yazıçılardandır. Təsadüfi deyil ki, bu illərdə yazıçının yaratdığı bütün əsərlər, onların mövzu və əhatə dairəsi çağın diqtə etdiyi reallıqlara adekvat olaraq yazılır. “Kütlə”, “Yanvar hekayələri”, “Axirət sevdası”, “Kef”, “Ömür urası” və ölümündən sonra çap olunan “Yazılmayan yazı” əsərləri Sabir Əhmədlinin bir yazıçı kimi ölkədə yaşanan situasiyalara həssas yazıçı baxışdır. Meydan prosesləri, milli azadlıq hərəkatı, 20 Yanvar faciəsi, Qarabağ münaqişəsi, erməni təcavüzü, Sumqayıt hadisələri, qaçqınlıq problemi, yurd həsrəti motivləri və başqa bu kimi müharibənin ardınca gətirdiyi bəlalər çeşidi yazıçının əsərlərindən başlıca xətt olaraq keçir.

“Kütlə” romanı 1980-ci illərin sonlarında alovlanan meydan hərəkatına həsr edilən əsərdir. Meydanlara axışan xalq, tribunlarda xalq mübarizəyə, azadlıq uğrunda mücadiləyə səsləyən ziyalılar, eyni zamanda bu ağır gündə, insanların ərzaq məhsullarının çoxunu talonla 28 aldığı bir zamanda yuxarı eşalonda çalışan partiya işçilərinin firavan yaşayışı və s. bu kimi məsələlər əsərdə geniş əksini tapıb. Ad məsələsində həssas

olan Sabir Əhmədlinin romanını “Kütlə” adlandırmasını təsadüfi saymırıq. Burada bir amal uğrunda küçələrə axışan insanların yumruq kimi birliyi ilə bəhəm onların fərqli ambisiyalar, ideologiya və dünyagörüş nəticəsində kütlə olaraq qalması da nəzərdə tutulur. Yazıçı eyni zamanda Meydanı yalnız görünən qüvvələrin deyil, həm də “görünməz dalğa”nın idarə etdiyini anladır.

Sabir Əhmədli hələ yenicə haqq səsinə qaldırmağa çalışan xalqın toplandığı Meydanı bütün detalları ilə təsvirə çalışır, insanların psixologiyasının qatlarını açır, qınaq və ittihamlar, üsyana hazır olmamağın fəsadları, düşüncədəki natamamlıqları təsvir edir. Bəzən bu təsvirlərdə qarışıqlıq hakim

Qarabağ Azərbaycandır!

olur, sanki Kütlə ab-havası əsərin daxilində də yaşanır. Bu da ondan irəli gəlir ki, müəllif o dövrə dair müşahidə etdiyi bütün nəsnələri mətnə hopdurmağa çalışır, qarışıq üslub, dolaşık dialoqlarla yüklənən əsərdə bəzi yerlərdə nəzərə çarpan çaparaqlıq, cilalanmamış fikirlərin təqdimi xaos bir dalğa yaradır. Buna baxmayaraq, “Kütlə” romanı xalqın üzləşdiyi problemləri incəliklərinə qədər əhatələyib içinə almaq baxımından, tarixilik nöqteyi nəzərindən dəyərli nümunədir. Həmin proseslərdə iştirak edən elə bir siyasi lider, yaxud ziyalı zümrəsi yoxdur ki, romandan adı keçməsin. Yazıcının oğlu Etibar Əhmədovun müsahibəsində oxuyuruq: “Xalqın bir araya gəldiyi bu hadisələrə atamın, eləcə də mənim münasibətim çox yaxşı idi. Gündüz o gedirdi, axşamlar isə mən. Atam gələndən sonra Sabir Rüstəmxanlının, Xəlil Rza Ulutürkün meydanda yüz minlərlə insanın qabağında necə çıxış etməsi barəsində rəğbətlə danışdı. Deyirdi ki, şəxsən mən kütlənin qabağında o cür çıxış edə bilmərəm” [2].

“Kütlə” romanında tarixi qata nüfuz müasir proseslərlə qoşa verilir. Müəllif bu xətti əsərdə Adas müəllim obrazı vasitəsilə əyanlaşdırır. Nəşriyyat işçisi, azadlıq hərəkatının alovlu iştirakçısı, xalqın hüriyyətini ürəkdən arzulayan Adas müəllimi yazıcının prototipi, avtobioqrafik obraz kimi də qəbul etmək olar. Hadisələrə soyuqqanlı tərzdə yanaşan Adas müəllim baş verənlərə tarixin ibrət məqamlarından nəzər yetirir, keçmiş olaylara ekskurs edir, fikirlərini ya özü, ya da Asif, Qulamla paylaşır. Ermənilərin zaman-zaman xalqımızın başına açdığı oyunlardan, torpaqlarımızı işğal etməsindən, törətdiyi vəhşiliklərdən, ötən əsrin əvvəllərində zülmü ərsə dayanan işgəncələrin vüsətindən bəhs edir, 1915-ci ildə Türkiyəyə qarşı xəyanətlərini, ziyalılarımıza qarşı riyakar və bədnam əməllərini xatırladır. Müəllif Adas müəllim, Asif və Qulam obrazlarında proseslərə daha ayıq, daha analitik münasibət izhar edə bilir.

Sabir Əhmədlinin 1990-1991-ci illərdə yazdığı “Yanvar hekayələri” bizim nəsrə 20 Yanvar faciəsinə həsr olunan hələlik ən sanballı bədii nümunədir. Bu hekayələr kitabında həmin hadisə ilə bağlı bütün mənzərə bədii rakursdan məharətlə işlənib. Öz azadlığı naminə meydanlara axışan xalq, silahsız xalqa hücum edən sovet ordusu, qana boğulan insanların fəryadı hekayələrin əsas təsvir predmetini təşkil edir. Sabir Əhmədli bu hekayələrdə insan hislərini, ondakı vətənpərvərlik duyğularını, yurdu üçün əzmlə mücadilə etməsini psixoloji nüans dəqiqliyi ilə ifadə etməyə çalışır. Eyni zamanda rus imperialist siyasətinin obrazı, bir xalq olaraq dəfələrlə aldanışlarla üz-üzə qalmaqımız kimi məsələlər də hekayələrin içindən əsas xətt olaraq keçir. Qeyd edək ki, kitabda yer alan “Dənizdən gələn səda” hekayəsi ABŞ-da da yayımlanmışdır. Hekayədə 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı məqamlara, gizlin qatlara varılır ki, məsələn, meyitlərin dənizə atılması, yandırılması, ölümlərə edilən həqarətlər, izi itirmək üçün onları sulara qorq etməklə bağlı faktlar və s., - onların həqiqətə əsaslandığı çox keçmədən etiraf edildi.

“Kütlə” və “Yanvar hekayələri” Sabir Əhmədlinin yazıçı, vətəndaş olaraq xalq, millət qarşısında mənəvi cavabdehlik hissindən hasilə gələn əsərlərdir. Ölkənin çətin günündə baş verənlərə tarixi qiymətin verilməsində, onun taleyüklü məsələlərinin ədəbiyyata gətirilməsində bu əsərlərin müstəsna rolu oldu.

Qarabağ məsələsi Sabir Əhmədlinin bioqrafiyasında izini dərin qoymuş, yazıcının müharibə faktoruna çağdaşlarından daha həssas yanaşmasına, mövzunu davamlı təsvir predmetinə çevirməsinə səbəb olmuşdur. Hələ “Ədəbiyyat qəzeti”nin 1993-cü il mart-aprel aylarında “Qarabağın qarlı səngərləri” adlı publisistik yazısında yazıçı Füzuli və Cəbrayıl bölgəsində apardığı müşahidələrini oxucularla bölüşərkən cəbhədə rastlaşdığı bütün reallıqları 29 təfərrüatı ilə nəql etmiş, erməni qüvvələrinin dinc əhaliyə tutduqları divanları, onların yaşadıqları ərəzilərə qəfil basqın etmələrini, əliyalın insanların çarəsizliyini, eyni zamanda belə ağır günlərdə arxa cəbhədə aparılan oyunları,

Qarabağ Azərbaycandır!

vəzifə hərisliyi, dəstəbazlıq, ön cəbhədəkilərin vəziyyətinə biganəlikləri və digər bu kimi amansız gerçəkləri sərt formada sərgiləmişdir. Sonrakı illərdə müharibə mövzusu yazıçının yaradıcılığında daha çox o kontekstdən işlənmişdir ki, dünyanı idrak, özünü dərk, son problematikasi, heçlik duyğusu önə keçmiş, iç yaşantıları, mənəvi iztirabları ancaq bu məqsədin ifadəsinə yönəlmişdir: “Məni ölüm düşündürür”!

Ölüm haqqında düşünmək üçün Sabir Əhmədlinin böyük ağrıları vardı. Qardaşını Böyük Vətən müharibəsində itirən yazıçı 1994-cü ildə Qarabağ uğrunda aparılan savaşda oğlu Məhəmmədi də itirmişdir. Bütün bu iztirablar yazıçının “Axirət sevdası”, “Kef” və “Ömür urası” romanlarında əksini tapmışdır.

Bu üç əsəri ilk trilogiya adlandıran və “Qarabağ müharibəsi mövzusu ümumən ədəbiyyatımıza bu trilogiya ilə girir”, - yazan AMEA-nın müxbir üzvü Tehran Əlişanoğlunun “Sabir Əhmədlinin Qarabağ trilogiyası” adlı məqaləsində oxuyuruq:

“Axirət sevdası” üç romandan ibarət trilogiyadır; əgər eyni adlı birinci romanda Müharibə ilə üzüzə İnsanın Əbədiyyət axtarışları (ruhi varlığı) predmet seçilmişsə, “Kef”də müharibə şəraitində İnsanın başlıca olaraq nəfsi - cismani yaşamları hədəfdədirsə, “Ömür urası”nda yazıçının diqqəti bu dəfə İnsanın mənəvi siması, “yer sakini”nin məğzi-mənası, Yer ölçüləri üzərindədir.

Romanın poetexnologiyası barəsində təzə nəsə deməyə lüzum yox. Ümumən bu yaşda, bu yetkinlikdə yazardan təzə bədiyyat istəməyin özü yanlış olar; bu yenə də həmin XX əsr Avropa romançılığıdır ki, İnsanın mənəvi (sosial, psixoloji, ekzistensial, altşüur...) dünyasını verir qəhrəmanın düşüncə selinin qabağına və oxucu ilə bəhəm baxır-görsün sonu nə olacaq”... [4, 39-40]

“Axirət sevdası” və “Ömür urası”nda tale, ölüm, ruhun fəlsəfəsi, fənilik və əbədiyyət haqqındakı düşüncələr aparıcıdır. İtirdiyi torpağı ilə bağlı narahatlığını yanıqlı bir dillə qələmə alan yazıçı qəfil intonasiyanı, ritmi dəyişir və hadisələrin obyektiv müəllifin mənəvi yaşantılarının dərin qatına fokuslanır: “Məni ölüm düşündürür”! Bundan sonra daha çox fəlsəfi mündəricə önə keçir. Bu fəlsəfi düşüncə ilə yüklənmiş obraz yazıçının özüdür. Sabir Əhmədlinin yazıçı, vətəndaş, ata kimi duyğularını danışdığı əsərdir “Axirət sevdası”. Roman boyu qəhrəmanın – özünün daxili nitqi, şüur axını, irəli-geri zaman dönüşlərinə sıçrayışları, oğlu Məhəmmədin itkisi ilə bağlı yaşadığı dərin psixoloji-hissi sarsıntıları o qədər dərin işlənir ki, oxucu yazıçının şəxsi kədər və iztirabının fonunda bütöv vətənin yaralarını, portretini görür.

“Axirət sevdası” romanındakı əsas surət yazıçının oğlu Məhəmməd olsa da o, romana təhkiyəçinin xatirələri, düşüncələri, yaddaş qəlpələri əsnasında adlayır. Təhkiyəçi isə yazıçının özüdür. Oxucu yazıçının seçdiyi belə bir bədii üsul vasitəsilə müharibə və onun acı reallıqları, oğlu Məhəmmədin ön cəbhəyə könüllü qoşulması, az sonra şəhid olma faktı ilə tanış olur.

Oğlunun ardınca cəbhə bölgəsinə yollanan ata onu Beyləqanda, Goranda, Gəncədə, Murovda axtarmalı olur. Ordan Gəncəyə, dostunun evinə qayıdır. Bu zaman ona Məhəmmədin yaralanması xəbərini verirlər və o, dərhal Bakıya üz tutur. Və... Evə daxil olunca oğlunun hüsr məclisi ilə qarşılaşır:

“Orta-böyük otaqda çəhrayı ipək örtük salınmış cənazə qoyulmuş, anası başdan oturmuş, xalaları, qonum-qonşu cənazə dövrəsində halay qurub əyləşmişdilər.

-Y O X! Yox! Yox... Ola bilməz. İnanmaram! Məhəmməd, balam mənim! İnanmaram! - cənazənin ayağında çöküb, dizin - dizin onun üstünə can atdım. -Açın üzünü! Götürün örtüyü! Mən onu görmək

Qarabağ Azərbaycandır!

istəyirəm!.. Mən səni haralarda axtardım, balam?! Gəlibmişsən, özün gəlibmişsən! Məndən qabaq gəlib çıxmısan evimizə”[3, 45] .

Bu kiçik parçada müharibə məşəqqətlərini, onun insan həyatına qatdığı acıları dərk etmək üçün hər şey var. Oğul itirən atanın ağrıları, canını vətən üçün könüllü sipər edən oğullarımızın nakam taleyi, insan həyəcanlarının ekstaz biçimində təqdimi və bütün bu mənəvi yaşantıların sonda insan psixologiyasına vurduğu zərbələr. Bu mənada “Axirət sevdası” əsərinin əsas leytmotivini təşkil edən fanilik və əbədiyyət haqqında düşüncələr heç nahaq deyil. Vaqif Yusifli yazır: “Sabir 30 Əhmədlinin «Axirət sevdası» romanı bu ata dərini əbədləşdirən bir əsər kimi yarandı. Bu roman «Ata ağrısı» da adlana bilərdi. İlk dəfə idi Azərbaycan bədii nəsrində Yazıçı-Atanın oğul itkisindən doğan dağ boyda dərdi ilə üzləşdik” [6].

Əlbəttə əsərin içinə aldığı çox problem, çox mənzərə var. Müharibə ritmi əsərin hər səhifəsində duyulur. Düzdür, müəllif savaş səhnələri canlandırmır, buna baxmayaraq yazıçının həm arxa, həm də ön cəbhədə görüb şahid olduğu reallıqlar, əsgərlərimizin orduda vəziyyətlərinin qənaətbəxş olmaması, silahsızlığı, əyin-başlarının nazikliyi, belə bir çətin durumda, onların ölüm-qalım savaşında canları ilə əlləşdikləri bir zamanda müxtəlif rayonların icra başçılarının toy-büsat qurmaları, öz eys-ışrətlərindən qalmamaları haqqında təhkiyəçi yol boyu düşünür, ağrıyır.

Romanda şəhidlik ali bir məqam olaraq mənalanır “Olum, Ölüm eyni hadisədir. Birindən insan, o birindən ruh doğulur. Ölüm də Doğuluşca heyrat oyatmalı, seviclə qarşılanmalıdır. Ölüm əbədi ömrün başlanmasıdır. Ölüm məqamında doğulan ruh – işıqdır” [3, 64].

Məhəmmədin ölümündən sonra əsər ölümə bağlı, ruhun fəlsəfəsi ilə bağlı metafizik qata enişi ilə davam edir. Yazıçı əsərdə ruhsal müstəvidə olan düşüncələrini ilahiyyatçı müəllim obrazı kimi təqdim etdiyi Maliklə söhbətində bölüşür. Bu artıq “Məni ölüm düşündürür”, - yazan müəllifin gəlib çatdığı nöqtədir... Bəli, müharibə ölüm haqqında düşündürür, müharibə insan ruhunun ölümü tanıyıb dərk etməsinə daha yaxşı yol açır. Hələ olsun sinəsinə qardaş, oğul dağı çəkilməmiş yazıçı ruhu ola. Bir az təəssüf, bir az da təmkinli nəzərlərlə baxıb anladır ki, “Başlıcası sağlıqdır, hər şey gəlib yerini alacaq. Evlər təzədən tikiləcək, şəhərlər, kəndlər əzəlkindən abad qurulacaq. Ötən müharibədə Kiyev, Varşava, Rostov yerlə yeksan olmuşdu. İndi gedin baxın! Beş dəfə özündən artıq tikilmiş, böyümüşdür... Amma gedənlər, ölənlər qayıtmayacaq. Ölümdən qayıdış yoxdur” [3, 63].

“Kef” romanında yazıçının toxunduğu problemlər çoxyönlüdür. Bir yazıçının ailəsindən başlanan hekayət az sonra ictimai sferaya adlayır. Əsərin mövzusunun ölkəmizdə gedən ictimai-siyasi proseslər, ərəzi bütövlüyü uğrunda çarpışmalar, milli müstəqilliyimizin bərpa olunması, qaçqınların öz doğma ocaqlarına qayıtması, savaş ruhunun dirçəldilməsi, müharibənin fəsadlarının aradan qaldırılması kimi məsələlər təşkil edir. Romanla bağlı bir müsahibəsində yazıçı deyirdi: “Baş verənləri mürəkkəb bir axın şəklində görmək lazımdır. Ən ağıllı və fərasətli adam odur ki, bu axında cəmiyyəti hansı xəttin səciyyələndirdiyini ayırd etməyi bacarıb, öz işlərini o istiqamətdə qurur. Sənət adamları, məsələn, yazıçılar da dövləti idarə edən, onun siyasətini müəyyənləşdirən adamlardan köməklərini əsirgəməməlidirlər” [5,3].

Nəhayət, yazıçının sağlığında çap olunan “Ömür urası” romanı. Bu məqama diqqət edək: son kitab “Axirət sevdası” (2003), son əsər isə “Ömür urası” (2000-2001)!

“Ömür urası” Sabir Əhmədlinin həyat, ruhlar aləmi, iki dünya ilə bağlı narahat düşüncələrinin mətnləşdiyi son ünvandır. Bu həm də yazıçının özünün gəlib çatdığı, nəfəs dərdiyi son duracaqdır-ömür urasıdır. Necə ki, əsərin əvvəlində yazır:

Qarabağ Azərbaycandır!

“Bağlar sovuqlanda yığılan bara el aparında “peşxudr” deyirlər. Biçilmiş zəmidən düşən tək-tük sünbül “başaq” adlanır. Bostan, dirrikdən qalma son məhsulsa “ura”dır. Məsəl var: “Gedər bostan urası, qalar üzün qarası.”

İnsan ömrünün sovuqlan çağına da “ura” söyləmək olar. Oxuculara çatdırılan bu romansa yazıçı ömrünün son yetirməsi – “ura”dır. Bundan sonra nə yazsa, həmin ad altında gedəcək” [3, 222].

Bu əsər də Qarabağ mövzusunə həsr olunub. Yazıçı son günlərinə qədər itki ilə barışa bilmir: qardaş, oğul, dost, torpaq itkisinin hər biri yazıçının qəlbində izini qoyur. “Yeddi il keçmişdi. Günə çevir bu yeddi ili, gör neçə gecə-gündüz eləyir. Onun hər anı ürək ağrısı, afufla doluydu” [3,225] , - yazır əsərində. Burada da müharibənin insan psixologiyasına vurduğu zərbələr, yurdunun talanmasına biganələşən, doğma ocaqlarını qaytarmaq üçün tərpəniş göstərməyən insanlar, düşmən əməllərinin önündə unutqanlıqımız əsas qınaq predmetinə çevrilir. Bəzi hallarda yazıçı qələmi daha dərin məqamlara işləyir, ziddiyyətlərə tuşlanır, oxucunu amansız gerçəklərlə üz-üzə qoyurdu. Məsələn, paytaxtda boş gördükləri şəhər evlərinə qanunsuz olaraq soxulan və bununla erməni istilasını hansısa formada təkrarlayan 31 qaçqınların əməllərini Sabir Əhmədli sərt üslub və yalın dillə tənqid edirdi: “Yerli əhali illərdi Bakıda, Sumqayıtda ev növbəsinə dayanıb kooperativ mənzil tikintisini gözləyirdi: tikinti başa gəlsin, onlar mənzilsizlikdən qurtulub, rahat bir yaşayışa qovuşsunlar. Onların bu umudunu qaçqınlar büsbütün puç etmiş, zorla soxulmuşdular yarımçıq qalmış binalara, mənzillərə... Yurdu işğal edilmiş qaçqın, evsizlikdən əzab çəkən – tavanasız yoxsulun göz dikdiyi mənzili zəbt etmişdi [3, 224]”.

Amma əsər büsbütün bu motivlər üzərində qurulmayıb. “Ömür urası” Sabir Əhmədlinin xəyallar aləminə virtual səyahətidir. Savaş bitmiş, Qarabağ azad olmuş, itirdiyimiz torpaqlar geri alınmış, qaçqınlar öz yurdlarına qayıtmışlar. Əsər Sabir Əhmədlinin həm xəyalının, həm də gələcək arzularının təsviri, sabaha nikbin baxışı ilə qapanır.

Yazıçı Həmid Hərişçinin fikrinə görə, “Bakı-Mincivan qatırı”nda Cəbrayıl gedib çıxan tənha müəllim obrazı Sabir Əhmədlinin özüdür. Yol boyu trilogiyanın qəhrəmanı olan Kişi bir zaman müəllim işlədiyi yurdunun kənd-kənd, oba-oba sorağına çıxır. Ermənilərlə qonşuluqda yaşamalarını xatırlayır, işğala az qalmış tikdirdiyi evin izi ilə az qala hər dağın, daşın əvvəlki biçimini axtarır. Reallıqsa danılmazdır. Ermənilərin kənddə dağıtmadığı, viran qoymadığı heç nə qalmayıb. Evlər, muzeylər, tarixi abidələr, heykəllər, qəbirlər xarabazara çevrilib. Sabir Əhmədli sovet dövründə yanaşı, dinc şəraitdə birlikdə yaşadığımız erməni məsələsinə həssaslıqla yanaşır. Qeyd edək ki, yazıçı hələ 1984-cü ildə nəşr olunan “Göy gümbəz” kitabındakı “Qərribə səyyahlar” (1973) adlı hekayəsində “Qara limanı”, “Madğa” kimi sözlərlə Qarabağa bağlı müəyyən işarələr etmişdir. Bu artıq Sabir Əhmədli fəhminin gücü idi. İndi budur, illər ötmüş, “deyilənlər başa gəlmiş”dir. Yazıçı isə heç vəchlə olanlarla barışa bilmir: “Türk görəndə əsim-əsim əsən erməni gör bizi doğma yurddan qaçırtmış, yurduyesir etmişdi: “Ara musurman! Yeddi ermənini bir dərədə tək görmüsən?” deyib də ələ saldıığımız, sarıdıığımız erməni başımıza nə müsibətlər gətirdi! Qorxaq, quşurək sandığımız dığalar, haylar tarix boyu nə qədər uduzmuşdular, nə ki hayıfları vardı bizdə, hamısını aldılar”... [3, 287]

Sabir Əhmədli qələminin həqiqətləri boyasız təqdim etmək səriştəsi burda da işə düşür. Yazıçı ittihamına tuş gələn yalnız erməni vəhşiliklərinin hüdudsuzluğu olmur, həm də ermənilər gəlməmiş boşalmış yurdda, mahaldakı evlərin talan olması faktı mətnə gətirilir. Eyni zamanda müharibə yaşanan bir dövrdə hökm sürən disharmoniya, ölkənin iki qütbündə ayrı atmosferin mövcudluğu, torpağı qorumaq əzmində birlik yarada bilməməyimiz, insanların düşmən önündə tərksilah, əliyalın buraxılması, üstəlik, müxtəlif dünya birliklərinin bu haqsızlığa göz yumması, erməni ilə olan iş

Qarabağ Azərbaycandır!

birlikləri Kişinin düşüncələrindən keçən fikirlər qismində qərarlaşır: "Dünya ermənilərin mənafeyini güdür, bütün xəçpərəst aləmi, Avropa, Amerikada sakinləşmiş erməni diasporu onlara yardım edir, havadarlıq göstərirdi. Bizimkilərsə iqtidar-müxalifət cəbhəsinə bölünüb, bir-biriylə çəkişir, öcəşir, bitib-tükənməz didişmədən qurtarıb, Qarabağın azadlığından ötrü iş görə bilmirdilər..." [3,299]

Bir əsərin bədii təsir gücü insan ağrısı və həqiqətini meydana qoymaqdisa "Ömür urası" romanında bu səviyyə yetərincə dolğun işlənib. Tehran Əlişanoğlu düz vurğulayır ki, "Sabir Əhmədli, tələb olunduğu tək, ədəbiyyatımızda ilk dəfə Qarabağ müharibəsi mövzusunı qlobal yanaşma müstəvisində çözməyə cəhd edir" [4, 42]. Tənqidçi əsaslandırır: "Romanda bir leytmotiv var – İnsan! Və bu, təkcə əsas personaj – azərbaycan Kişisinin simasında təcəssüm tapmaqla qalmır; yazıçı təfərrüatları, faktları, yaddaşdan və bilavasitə lövhələri, epizodları, hadisələri danışdırmaqla geniş insan mənzərələri yaradır; eyni zamanda anti-insani səhnələrə vurğu salır. S.Əhmədli insanlarımızı qarşı neçə-neçə erməni vəhşiliyinin konkret, faktik təsvirini verərkən, sakit görünür; lakin bu, niyyəti duru bir qələmin toxdaqılığıdır, müharibəyə öz rəngində yanaşmaq gərəkdir: "Kişi öz həyatına yaxınlaşmaqda özünə bununla təsəlli verirdi: erməni işğalçılarının törətdiyi bütün cinayətlər Nürinberqsayaq bir məhkəmədə açılmalı, ifşa edilməlidir. Yalnız qırdığı dinc əhali, körpələrin intiqamı yox, qətlə yetirilmiş ağacların da cəzası verilməliydi. Bağ-baxçalara amansızcasına divan tutmuş qəsbkarlardan məhv etdikləri bitkilərin də qisası alınmalıdı" ... [4, 42]

Romanda son səhnədə yurduna qayıtmış Kişi burada ilk xalçaçı qızlarla rastlaşır. Bu həm də yurda bağlı olmağın təkrarsız milli çalarda ifadəsidir. Məhz xalça toxuyan qızların yurda ilk sahib çıxması! Amma onlar həm də Kişinin şəhid olmuş oğlunun arzularının şahidləridir: "Kişi hal-əhval tutdu. Xalça Birliyinin başına nə gəldiyini soruşdu.

Qızın baxışları taxtapuşu sökülmüş alt-üst evin üst qatına dolandı. Pəncərələri çıxarılmış otağın 32 önündə, eyvanın tavanına dikildi. O, köks ötürüb dedi:

- Sizin oğlunuzun başına gələni də eşitdik... Murovda şəhid olub...

Qızı qəhər boğdu, kişi dilləndi:

- O, yayda buraya gəlir, evin işinə əl tuturdu.

Qız üst qatı, eyvanın tavanını göstərdi:

- Oranı rəngləyirdi. İşdən gedəndə görmüşdük. Anası çağırırdı: "Ehtiyatlı ol, yıxılırsan!" Bibisinin, sizin bacınızın toxumçuluq idarəsinə də baş çəkirdi...

Bibisinə deyibmiş: "Mən xalçatoxuyan qız alacam!"

Kişi kəsik ağacların dibinə axan suya baxdı, dilləndi:

- Hər şey yerini alacaq. Dağılmış şəhərlər, kəndlər yenidən qurulacaq, əzəlkindən də abad olacaq. Qaçqın-köçkün yurda qayıdacaq. Bircə şəhidlər qayıtmayacaq. Onlar biryolluq köçüblər.

Xalçaçı qız üst qatdan gözünü yığıb, müəllimlə sağollaşıb, düzəldi yola". [3, 308]

"Ömür urası" Avropa standartlı bir romandır, ... qaldırdığı yükün çəkisinə görə burda biz bəlkə bir onda çaşa bilərik ki, romanı Nobel mükafatçısı yox, Sabir Əhmədli yazmışdır. "Ömür urası"nda yazıçı lokal yozumları, yalançı pozaları qıraraq etnoqrafik, məişət, mədəniyyət, vətəndaşlıq, millət və ümumən insanlıq sırasından hadisələri və ziddiyyətləri ustalıqla bəşəri məzmunu yığa bilmiş; aya,

Qarabağ Azərbaycandır!

olmadı elə oldu belə, kiminsə yanında gözüqıpq görünməyimizdən qorxmamışdır. Romanın uğuru məhz ondadır ki, burda vətən hissi, vətənə, Vətən torpağına bağlılıq fərdi məzmununda qavranılır. Kişinin yurdla təması o qədər ibtidai və eyni zamanda düşüncəli, sivilizasiyadır ki, istəsə də üçüncü bir kəsin bura girməyə yeri yoxdur...” [4, 44-45].

Yazıçının ölümündən sonra işıq üzü görən, 80 illik yubileyinə həsr edilən "Yazılmayan yazı" müəllifin ən iri həcmli romanı kimi avtobioqrafik səciyyə daşıyır. Romanda müəllifin dünyaya göz açdığı Cəbrayıl rayonunun tarixi ilə bağlı faktlar, məktəb və tələbəlik illəri ilə bağlı xatirələri, Bakıya gəlişi, müəllim kimi rayonda çalışması, ədəbi mühitlə münasibətləri, Cənub mövzusu, çox sevdiyi Ziyarat dağı, “onun hər iki yanından Araza doğru uzanan qollar”, Qarabağ silsiləsi haqqında məlumat, nəsil şəcərəsi, ailə üzvləri, 20 yaşında müharibədə həlak olmuş qardaşı Cəmil Əhmədovun məzarını “Qardaşlıq qəbiristanlığı”ndan tapması və başqa bu kimi tərcümeyi-halının bir çox səhifələri əbədiləşib.

Tənqidçi Südəbə Ağabalayevanın 1999-cu ildə yazdığı “Bu ömür deyilən bir kiçik möhnət” məqaləsində yazıçının ibrətli həyat yoluna aydın, dəqiq vurulmuş naxışlar yer alıb: “Yazıçı Sabir Əhmədli çox yollara yolçu olub, çox yerləri gəzib, amma onun ömründə getdiyi iki yol var ki.. Yolların biri Sabir Əhmədli qardaşı – Sovet İttifaqı qəhrəmanı Cəmil Əhmədovun adına Polşa torpağına gedib. Şimali Qafqazdan Polşayadək vuruşub, Cəbrayıl heykəl olub «qayıdan» qardaşının qəbrini ziyarət edib.

Beş il əvvəl Sabir müəllim bir də yola çıxdı. Məhəmmədi görməyə getdiyi yol labirint oldu, oğlunu soraqladığı yollar səmtini Bakıya yönəltdi... Və Yasamaladakı evin həyətində qurulmuş yas mağarında bitdi.. Burada Sabir müəllimin yolçuluğu başa çatdı. Bu yolun sonunda Sabir müəllimi Şəhid Atası adı gözləyirdi” [1, 209].

Şəhid Atası! Azərbaycan nəsrinə qazandırdığı təkrarsız bədii örnəklərin müəllifi olmaqla bərabər Sabir Əhmədlinin ömrünün urasında qazandığı bu ad ona Tanrı tərəfindən verilmiş Seçilmişlik haqqının ən şərəflilərindəndir mənəcə. 33

Ədəbiyyat

1. Ağabalayeva Südəbə. *Karvan yolu, tənha yolçu*. Bakı: “Səda”, 2005, s. 198-209
2. *Atam onun üzərində gələnləri indi haq dünyasında gözləyir (Sabir Əhmədlinin oğlu Etibar Əhmədovla müsahibə)*. <https://www.moderator.az/news/143935.html>
3. Əhmədov Sabir. *Axirət sevdası*. Bakı: Ozan, 2003
4. Əlişanoğlu Tehran. *Sabir Əhmədlinin Qarabağ trilogiyası*. “*Tənqid.net*” jurnalı, Bakı, 2008, № 5, s. 38-45
5. *Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı. II cildə. 2-ci cild*. Bakı, 2007
6. Yusifli Vaqif. *Sabir Əhmədli – yaşayan sənətkar*. “*Kaspi*” qəzeti, 2014, 11 fevral

// *Ədəbiyyatda Qarabağ mövzusu: Respublika elmi konfransın materialları /Qərbi Kaspi Universiteti (24 aprel 2021-ci il). – 2021. – s. 27-33..*